

DE TALE KANAÄNS¹

Verschenen in *Kerk en Theologie* 38 (1987), 265-269

Riemer Roukema

In Van Dales *Groot Woordenboek der Nederlandse Taal*² wordt de uitdrukking "de tale Kanaäns" aldus omschreven: "(meest in ongunstige zin) de hoogdravende, met bijbeltermen en -teksten doorspekte taal der piëtistisch-protestantse vromen"; en: "hoogdravende domineestaal". In het zevende deel van het *Woordenboek der Nederlandsche Taal*³ wordt de kwalificatie "meest in ongunstige zin" bevestigd door een aantal voorbeelden uit de achttiende- en negentiende-eeuwse literatuur, waaronder de *Historie van Mejuffrouw Sara Burgerhart* (1782) van Bettje Wolff en Aagje Deken een prominente plaats inneemt.

Dat de uitdrukking niet altijd in ongunstige zin gebruikt wordt, blijkt wel uit de titel van een boek dat W. Barnard het licht deed zien: *De tale Kanaäns. Een leergang Liederen*⁴. J. van Delden vat, in zijn rijk gedocumenteerde *De tale Kanaäns*, de term neutraal op; de ondertitel van het boek luidt: *Bijbelse woorden, spreekwoorden en uitdrukkingen*⁵. Rond 1850 schreef H. F. Kohlbrugge een tweegesprek tussen ene Vraag-vrij en een Recht-uit in de tale Kanaäns; het boekje heet dan ook: *De taal Kanaäns. Een gesprek tussen twee reizigers naar de eeuwigheid*⁶. Het spreken van die spraak heet daar "een wonder Gods", dat "wel op hetzelfde uitkwam, als het leeren van dat lied, dat niemand kan leeren dan hij, die van de wereld gekocht is" (Openb. 14,3)⁷. In zijn *Kerktaal en leven* verzetten K. Schilder zich fel tegen een kunstmatige tale Kanaäns die een doel in zichzelf wordt, maar wel pleitte hij voor een waarachtige tale Kanaäns, die geboren wordt rond de heilige sfeer van de liefde van God⁸.

Nu gaan verreweg de meeste auteurs voorbij aan de vraag naar de herkomst en de oorspronkelijke betekenis van deze uitdrukking, en wie hierover al geschreven heeft, moest erkennen, dat hierop geen bevredigend antwoord bestaat. A. A. van Schelven schrijft in 1925 dat "de genesis van het gebruik dezer uitdrukking, voorzoover ik na kon gaan, vrijwel geheel in het duister ligt"⁹. Wel wijst men getrouw op Jesaja 19,18: "Te dien dage zullen er vijf steden in Egypteland zijn, sprekende de sprake Kanaäns en zweerende den HEERE der heirscharen" (Statenvertaling), maar, zegt Van Schelven terecht, "met slechts daarop te wijzen zijn we er toch nog niet. Wanneer is die Bijbelsche uitdrukking door het spraakgebruik opgevorderd, en hoe is men ertoe gekomen er dien eigenaardige zin aan te geven, dien wij kennen: ziedaar de vragen, waarom het gaat"¹⁰.

Het vermoeden, dat de tale Kanaäns thuishoort in de tijd en de wereld van de Nadere Reformatie¹¹, wordt door de bronnen bevestigd, maar ook daarmee zijn de gestelde vragen niet beantwoord; ook in die tijd lijkt het al een vaststaande uitdrukking te zijn geweest. In het *Woordenboek der Nederlandsche Taal*¹² wordt van Dionysius Spranckhuysen (1650) geciteerd uit diens werk *Van het Ghebedt*: "Haer Tonge (t.w. van de menschen die nooit bidden enz.) en heeft de Tale Canaäns niet leeren spreken: Maer is meesterlijck ervaren inde Tale Belials"¹³. Zo is de uitdrukking ook te vinden bij Johan Verschuur (1737) in het "Voorberigt" op zijn *Waarheit in het Binnenste of Bevindelyke Godtgeleertheit ... Opgesteld in t'Zamenspraken Beneffens een Belydenis-predikatie*; hij introduceert eerst de personen Letterwyse en Onkunde, vervolgens Bekommerde, die "de Waarheden Bevindelyk kent, de Tale Canaäns, al is het menigmaal stamerende, spreekt, en daarom in de Schole van Jesus sit"; ten slotte stelt hij Sterk Christen voor, "om van hem geleert te worden, en de Tale van Canaän te kennen en te spreken"¹⁴. En in de

Belydenispredikatie zegt Verschuur: "Laat uwe Woorden voorzigtig / niet gemaakt / maar gul en opregt / de tale Canaäns vertonen"¹⁵.

Alvorens de herkomst van de onderhavige uitdrukking nader te traceren, constateer ik, dat deze niet rechtstreeks aan Jesaja 19,18 kan zijn ontleend. Het bewijs hiervoor is eenvoudig te leveren; in de Statenvertaling is immers overgezet: "de *sprake* Kanaäns", terwijl in alle oude vindplaatsen in stichtelijke en literaire werken sprake is van "de *tale* Kanaäns". Voor zover ik kon nagaan is de uitdrukking evenmin uit een van de oudere Nederlandse Bijbelvertalingen afkomstig, aangezien ook daarin de tekst niet met "tale" vertaald is. De vertaling in de Vorstermanbijbel van 1528 luidt "spreekende metter Chananeetsche tonge"¹⁶, de Liesveldtbijbel van 1542 heeft "spreken die sprake Canaan"¹⁷, en de Emders of Deux-aes-bijbel van 1561-62 heeft "spreken na der sprake Canaan"¹⁸.

Dat de oorsprong van de zegswijze buiten het Nederlandse taalgebied gezocht moet worden, wordt duidelijk uit een Engelse en een Franse tekst. In John Bunyans *The Pilgrim's Progress* van 1678 wordt verhaald dat Christen en Getrouw in een stad aankwamen, waar kermis gehouden werd. De mensen op de kermis waren verbaasd over hun spraak, "for few could understand what they said; they naturally spoke the Language of *Canaan*"¹⁹. Van Schelven heeft geweten op d'Aubigné's *Histoire Universelle*, van 1616-1620²⁰. Daarin vertelt de schrijver van een in 1579 gehouden conferentie tussen Catharina de Médici en een aantal afgevaardigden van de Hugenoten. De koningin had daarvoor allerlei bijbelse uitdrukkingen uit het hoofd geleerd: "tout ce stile qu'ils appelloient (entre les Dames) *le langage de Canaan*"²¹. Deze passage wekt wellicht de indruk dat de zegswijze aan het Franse hof is ontstaan, maar het lijkt mij meer waarschijnlijk dat zij daar, spottend gebruikt, is ontleend aan het spraakgebruik van de Hugenoten zelf.

Voor een verklaring van deze uitdrukking zou ik willen wijzen op de allegorische uitleg die sinds de eerste eeuwen van de kerk gegeven is aan het verhaal van de uittocht van de Israëlieten uit Egypte, hun tocht door de woestijn en hun intocht in Kanaän. In het Nieuwe Testament wordt daarmee een begin gemaakt in de typologisch getinte passages in 1 Corinthe 10,1-11 en Hebreëen 4,1-11. Origenes heeft bij voorbeeld in een preek over Jozua 3 de tocht van de Israëlieten aldus mystiek geduid: Wie zich aansluit bij de catechumenen trekt de Rode Zee door, en leert op de pleisterplaatsen in de woestijn te gehoorzamen aan Gods wet en op het gelaat van Mozes de heerlijkheid des Heren te ontwaren. Eenmaal toegekomen aan de doop gaat men door de Jordaan het beloofde land binnen²².

Deze allegorie heeft veel weerklank gevonden, al is zij niet altijd precies zo overgenomen. (Zowel bij Origenes als bij andere patres wordt op grond van 1 Corinthe 10,1-11 ook de doortocht door de Rode Zee betrokken op de doop²³.) Nu wordt in de bewaard gebleven werken van Origenes geen melding gemaakt van de uitdrukking "de taal van Kanaän". Het is echter aannemelijk dat dit wel het geval is geweest in zijn verloren gegane commentaar op Jesaja 1-30,5, in dertig boeken²⁴. Maar er zijn in de oudheid nog enkele andere commentaren op Jesaja verschenen, die wel bewaard en vrij eenvoudig te raadplegen zijn. De commentaren van Eusebius van Caesarea, Cyrillus van Alexandrië en Theodoretus van Cyrus bieden bij Jesaja 19,18 alleen een letterlijke en geen allegorische uitleg²⁵. (Dat in Egypte de taal van Kanaän gesproken zou worden, zou dan wijzen op de Hebreeuwse termen die de kerk ook in Egypte bezigt, of op het Syrisch of Phoenicisch dat er gesproken werd, of op een verandering bij de Egyptenaren; de aanwezigheid van Joodse kolonies in Egypte is volgens de patres geen vervulling van de profetie.) Hieronymus biedt eerst een letterlijke uitleg, volgens welke de profetie zou slaan op het Syrisch dat ook in Egypte gesproken werd²⁶. Later verklaart hij de tekst allegorisch^{26a} - en het is heel wel mogelijk dat dan de stem van Origenes meeklinkt - : De vijf steden die volgens Jesaja 19,18 de taal van Kanaän zullen spreken, betreft hij op de vijf zintuigen. Wanneer een van de zintuigen

zondigt, dan spreekt het de taal van Egypte. Functioneren zij echter op een wijze, die een Christen waardig is - ik vat nu kort samen -, dan spreken zij de taal van Kanaän. Hieronymus legt uit waarom er staat "de taal van Kanaän" en niet "de Hebreeuwse taal"; "Hebreeuws" betekent *περάτης* of *transitor*, dus "wie van de ene plaats naar de andere trekt". Zolang wij echter nog in Egypte zijn en in duisternis leven, kunnen wij geen Hebreeuws leren spreken, maar wel Kanaänitisch, dat tussen het Hebreeuws en het Egyptisch in ligt, en wel het dichtst bij het Hebreeuws. "Kanaän" kan betekenen *quasi respondens*, dus "zo goed als gehoor gevend". Wanneer wij dus uit Egypte trekken en willen ontsnappen aan de macht van de farao, dan geven wij min of meer gehoor aan de wil des Heren, maar zolang wij nog in deze wereld zijn, kunnen wij toch nog geen Hebreeuws spreken²⁷.

Bij Hieronymus treffen wij dus een allegorische duiding van de uitdrukking "de taal van Kanaän" aan, die geënt is op de bekende symboliek van Egypte, woestijn en Kanaän. Zijn onderscheiding van Kanaänitisch en Hebreeuws maakt de uitleg wel meer gecompliceerd dan voor de vraag naar de herkomst en de oorspronkelijke zin van onze uitdrukking "de tale Kanaäns" nodig is, maar het belang van deze tekst is er toch niet minder om. Dat Hieronymus' uitleg in de Middeleeuwen bekend is gebleven blijkt hieruit, dat Haymo van Auxerre (875)²⁸ en Herveus Burgidolensis (1150)²⁹ hem hebben verwerkt in hun commentaren op Jesaja.

Hiermee is nog niet aangetoond, hoe deze geleerde allegorie later in het spraakgebruik van de protestanten is terecht gekomen. Niet op al de vragen van Van Schelven is nu dus antwoord gegeven. Wel lijkt mij dat deze uitleg van Hieronymus de hypothese aannemelijk maakt, dat "de tale Kanaäns" aanvankelijk geacht werd gesproken te worden door diegenen, die in geestelijke zin uit het diensthuis Egypte waren uitgeleid en zich de verlossing in Christus in mindere of meerdere mate hadden toegeëigend³⁰. Zij zijn ofwel in de woestijn, of al in Kanaän. In beide gevallen spreken zij de tale Kanaäns, zoals ook blijkt uit Verschuirs "Voorberigt" op zijn *Bevindelyke Godtgeleertheit*: zowel Bekommerde als Sterk Christen weet zich in deze taal uit te drukken, al spreekt de eerste haar ook "menigmaal stamerende".

Noten

1. Oorspronkelijk geschreven als bijdrage voor de vergadering van het Fries Godgeleerd Gezelschap op 3 april 1987.
2. Deel I, II, Utrecht/Antwerpen ¹⁰1976 (negende oplage 1982), s.v. taal en Kanaän.
3. Deel 7,1, bewerkt door A. Beets, 's-Gravenhage/Leiden 1926, s.v. Kanaän.
4. Amsterdam/Hilversum z.j.
5. Nijkerk 1982.
6. Franeker ²z.j.
7. A.w., 9.
8. Amsterdam 1923, 33.
9. De tale "Kanaäns", in: *Tijdschrift voor Nederlandsche Taal- en Letterkunde* 44 (1925), 232.
10. A.w., 233.
11. Zie Schilder, a.w., 25-48; vgl. ook K. Runia, "De tale Kanaäns", in: *Friesch Dagblad* 24 jan. 1987.
12. Deel 7,1, s.v. Kanaän.
13. Geciteerd naar de uitgave van diens *Opuscula Practica ofte Alle de Stichtelijcke Werken*, Franeker 1657, III,28.
14. Van 1736; geraadpleegd de derde druk, Rotterdam/Groningen 1737, Voorberigt **2 verso, **3.
15. A.w., 667.
16. Geraadpleegd de uitgave te Antwerpen 1543.
17. Geraadpleegd de uitgave te Antwerpen 1542.

18. Geraadpleegd de uitgave bij Willem Gailliaert 1568.
19. London 1678; facsimile London z.j., 123.
20. Van Schelven, a.w., 233-234.
21. Geciteerd naar de uitgave te Maillé, Tome II 1618, 337.
22. *In Jesu Nave Homilia* IV,1, in: W.A. Baehrens, *Origenes Werke* VII (Die Griechischen Christlichen Schriftsteller 30), Leipzig 1921, 309.
23. Zie J. Daniélou, *Bijbel en Liturgie*, Brugge/Utrecht 1964, 147-149.
24. Zie P. Nautin, *Origène. Sa vie et son oeuvre*, Paris 1977, 247-248.
25. J. Ziegler, *Eusebius Werke* IX (Die Griechischen Christlichen Schriftsteller 56), Berlin 1975, 132-133; J.-P. Migne, *Patrologia Graeca* 70, 468C-469A (Cyrillus van Alexandrië); J.-N. Guinot, *Théodore de Cyr. Commentaire sur Isaïe* II (Sources Chrétiennes 295), Paris 1982, 140-141.
26. *In Esaiam* V, xix,18; in: M. Adriaen, *Hieronymus Opera* II. *Commentarium in Esaiam Libri I-XI* (Corpus Christianorum Series Latina 73), Turnhout 1963, 197-198. De letterlijke uitleg is geschreven in 397; zie J.N.D. Kelly, *Jerome. His Life, Writings, and Controversies*, London 1975, 220, 300.
- 26a. Zie J.-N. Guinot, L'héritage origénien des commentateurs grecs du prophète Isaïe, in: L. Lies, *Origeniana Quarta*, Innsbruck 1987, 379-389.
27. *In Esaiam* VII, xix,18; in: a.w., 283-285. De allegorische uitleg stamt van 408-410; zie Kelly, a.w., 299-300.
28. J.-P. Migne, *Patrologia Latina* 116, 811A-C. Deze commentaar wordt ten onrechte ook wel aan Haymo van Halberstadt (853) toegeschreven; zie daarvoor J.J. Contreni, in: J.R. Strayer, *Dictionary of the Middle Ages* VI, New York 1985, 71-72.
29. J.-P. Migne, *Patrologia Latina* 181, 197B-198B. Burgidolensis betekent "van Déols", in het departement Indre in Frankrijk; zie H. Plechl, *Orbis Latinus. Lexikon lateinischer geographischer Namen des Mittelalters und der Neuzeit* I, Braunschweig 1972, s.v. Dolum.
30. Vgl. ook Schilder, a.w., 26.